

Czintos Emese: Példától az olvasmányig. A (szép)historia a 16. század magyar irodalmában

Irodalomtörténeti füzetek 179 (Budapest: Reciti Kiadó, 2017), 235 l.

„Könyvem célja [...] a népszerű, szórakoztató olvasmányok helyének, szerepének feltérképezése a 16. századi magyar irodalmi gondolkodás elméleteinek vagy inkább beszédmódjainak a kontextusában. Úgy is fogalmazhatnék akár, hogy jelen könyv egy szándék megjelenését és kontextusát vizsgálja...” (8.)

Czintos Emese a régi magyar irodalomtörténet és az irodalomtudomány egy-egy fő mumusát választotta disszertációja témájául. A fent említett szándék (speciális szerzői intenció) feltárásakor egyszerre kellett megküzdenie a történelmi ének műfaji tipológiájának tova-tovagyűrűző problematikájával, tágabb kontextusban pedig az irodalom mibenlétének korabeli és jelenkori megragadásával. A szerző könyvének legfontosabb hozadékként a széphistoria ideológiai hátterének feltárását jelöli meg (200), s valóban: a kötet a történelmi énekek (s ezek közül kivált a szerelmi tárgyúak) gyönyörködtető, illetve szórakoztató irodalom jellegéről igyekszik átfogó képet adni.

De mi az, hogy szerelmi és mi az, hogy szórakoztató? Noha az alábbiakban a könyv fogalmi pontatlanságaira kívánok néhány példát hozni, szeretném előtte kiemelni a szerző legnagyobb erényét: őszinte érdeklődését a 16. századi szövegek létrehozói és olvasói iránt. Filológiai, recepciótörténeti és művelődéstörténeti kutatások eredményeit egymás mellé állítva, kérdéseket ha nem is megválaszolva, de föltéve ad teret az új összefüggések felismerésének.

A történelmi ének típusaival kapcsolatos problematikát Toldy Ferentől napjainkig Czintos is áttekinti. Kár, hogy éppen az ezzel valóban értékelő módon foglalkozó értekezést, Pap Balázs 2012-ben megvédett, majd 2014-ben javítva kiadott disszertációjának (*Históriák és énekek* [Pécs: Pro Pannonia, 2014]) első fejezetét (*A történelmi ének műfajfogalma*) nem építi be. Ez fontos tanulságokkal szolgált volna a műfaji keretrendszer újragondolására, a tényleges továbblépésre. Bár a kötet ezzel a fogalmi áttekintéssel indul, s az elmúlt évtizedek diskurzusait követve elmarasztalja a Toldynak tulajdonított széphistoria-fogalmat csakúgy, mint a történelmi énekek hármas felosztását, a további fejezetekben, mintegy a teherrel megkönnyebbülve, továbbra is használja a kifejezést.

A szépirodalmiság, az olvasmány mint az időmúlásra szolgáló eszköz jelenségét alapvetően a tanító-gyönyörködtető dichotómia mentén igyekszik megragadni Czintos. Az irodalmi regiszterek elgondolása csak említés szintjén jelenik meg (pl. 120–121). Ebbe hol a fikciósság kérdésköre, hol a népszerű, illetve szórakoztató jellegű irodalmi művek tárgyalása vegyül. A keveredés olyan műveket is az elemzés körébe vonz, melyek – miközben felviláncolják a korabeli irodalom sokszínűségét – inkább nehezítik a történelmi énekekről való fogalomalkotást. A gyönyörködtető, szórakoztató, időmúlító, valamint az ezeket vagy magába foglaló, vagy magába nem foglaló fikatív irodalmat például érdemes lett volna szétválasztani, még ha a vizs-

gált korban nem is voltak éles határaik. Nehéz lenne azt is eldönteni, az *olvasmányosság*, az *élvezetes olvasás* nem kifejezetten objektív és nehezen történetiesíthető fogalmi mely fentebbi kategóriák mellett szolgálhatnak érvel. Például a „sorok jobb ritmusra, rímelésre igazítása” (39), más szavakkal a verselésnek a korabeli vagy a jelenkori elváráshorizont szerinti jobbá tétele milyen műfaji elmozdulást kellene mutasson? Természetesen a szerző sem állítja, hogy a „jobb rímelés” szükséges feltétele lenne például a szórakoztató irodalomnak, azt azonban igen, hogy a szórakoztató szándék teszi ezt a verseléssel. Ám állíthatjuk-e azt, hogy a kiművelt, esztétikai értékkel bíró verselés a gyönyörködtető vagy a szórakoztató szándékú irodalom hozadéka, esetleg sajátja? Nyilván nem.

A problémát az okozza, hogy nincs megnyugtató irodalomdefiníció (soha nem is volt), mely egyértelműen meghatározná a szükséges és elégséges feltételeket, így a besorolás csak meggyőződés kérdése, szubjektív ítélet eredménye. Véleményem szerint az esztétikai érték (mely megint csak szubjektív kategória) minden irodalom sajátja (feltétele?), tehát a fikatív és nem fikatív, a gyönyörködtető és a tanító szövegek egyaránt. Az esztétikai élvezet kiváltására, vagy az esztétikai elvárásnak való megfelelésre irányuló törekvés ily módon nem lenne teljes átfedésben a gyönyörködtetés szándékával. Korábbi állításának ellenkezőjét fogalmazza meg a szerző is a Heltai Gáspár nével foglalkozó fejezete végén: „Az irodalmi művek esztétikai és műveltségi szintjének gyengülése ugyanis döntő és közvetlen szerepet töltött be az olvasók számának megnövekedésében; minden tekintetben ez volt az a folyamat, amely megalapozta a populáris

irodalom későbbi fejlődését és problémamentes elfogadását, e folyamatban pedig vezető szerepet játszott a *históriás ének*” (96–97).

Czintos Emese könyve azonban más kérdésekre is ráirányítja a figyelmet. Az említett, Heltainé munkásságával foglalkozó fejezetben például az egyetlen 16. századi magyarországi nyomdász nő és „üzletasszony” (80) karakterével ismerkedhet meg az olvasó. A nemzetközi gender szakirodalmat is felhasználó rész az özvegy kiadói tevékenységét Heltaiéval összevetésben tárgyalja. Bár Czintos maga is kiemeli, hogy a Heltaiéhoz hasonló tudatosságot nem tulajdoníthatunk az özvegyének (82), fontos megfigyelést rögzít tanulmányában. Az RMNY adataira támaszkodva megállapítja, hogy Heltai Gáspár 79 ismert kiadványából csupán 12 tekinthető szórakoztató irodalomnak, Heltainé ezzel szemben zömmel históriákat (47 kiadványból 39), s kisebb részben tankönyveket, illetve egy tudományos és két vallásos művet adott ki (81). Noha a szerző itt nem részletezi, mely tételeket tekintette szórakoztató irodalomnak, s ehhez képest miért a históriákat vizsgálja Heltainénál, azt így is kijelenthetjük, hogy míg Heltai Gáspárnál a profit mellett nagy jelentősége volt a kultúrmissziónak, ez utóbbi az özvegy kiadói tevékenységére már nem jellemző.

A fejezet mégis azzal a szándékkal íródik, hogy az özvegy „mint vállalkozó és mint nő” (96) alakját megfesse, s tevékenységére felhívja a figyelmet. Ennek fényébe emelve Heltainé a 16. századi kultúrára nagy hatással bíró személlyé alakul: igaz, Czintos szerint ez éppen az irodalom esztétikai és műveltségi szintjének csökkenését eredményezte (96–97). A társadalmi nemek diskurzusába emelve

mindez azt jelenti, hogy a zömmel férfiak által meghatározott, de a férfiakétól eltérő korabeli női műveltség Heltainé kiadói tevékenységének hála a közízlés általános gyengüléséhez, valamint az olvasóközönség megnövekedéséhez vezetett.

Nem lehet azonban Czintos Emesét elfogulatlansággal vádolni: noha a mizogünia eseteire gyakran felhívja a figyelmet (pl. 136, 151), az *Eurialus és Lucretia* Brownlee-féle értelmezése kapcsán éppen a nőgyűlölő értelmezést igyekszik meggyőzően cáfolni (193–194). A könyv ezen fejezetének (*Retorika, poétika, ideológia: Az Eurialus és Lucretia beszédmódjai*) fontos megállapítása szerint ugyanis a protestáns morálon és retorikán felül a szerelmi his-

tória szereplőinek jellemét, gondolkodását és tetteit a rendelkezésre álló „klerikális és udvari regiszterek által meghatározott” (194–195) kettős nőkép alakítja.

A históriás ének műfaja, a szórakoztató vagy népszerű irodalom, s maga az irodalom is nehezen megragadható fogalmak – a gyönyörködtetésre, szórakoztatásra és időmúlatásra irányuló szándék azonosítása és megállapítása nem kevésbé nagy feladat. Czintos Emese disszertációjával az erről folyó diskurzushoz tudott érdemben hozzászólni. Így a szerző kutatási eredményeit figyelembe véve kijelenthetjük: szándék van.

Maróthy Szilvia

Knapp Éva – Tüskés Gábor: *Litterae Hungariae. Transformationsprozesse im europäischen Kontext (16–18. Jahrhundert)*

Im Auftrag der Grimmelshausen-Gesellschaft Münster in Zusammenarbeit mit Klaus HABERKAMM, herausgegeben von Peter HESSELMANN

Wissenschaftliche Schriften der WWU Münster, Reihe XII, Band 20 (Münster: WWU, 2018), 592 l.

A tudós szerzőpáros, Knapp Éva és Tüskés Gábor az elmúlt húsz évben keletkezett tanulmányainak németül eddig kiadatlan részét gyűjtötte össze a kora újkori magyar–német kapcsolattörténet területéről. A láthatóan egységes egészként kezelt kötet, amely tartalmilag az eltérő eredeti megjelenési helyek és idők ellenére is összetartozó egészet képvisel, ezúttal még formálisan is szinte elrejtí a szerzőség attribútumait. A közel hatszáz oldalas könyv névmutató előtti oldalán található meg az a lista, amely megadja az eredeti megjelenési helyet, és kezdőbetűkkel jelöli az

egy-egy tanulmányok szerzőjét. A münsteri Westfälische Wilhelms-Universität igényes sorozatában közreadott gyűjtemény folytatja azt a hagyományt, irodalom, néprajz- és művészettörténeti koncepciót, amelyet Knapp Éva és Tüskés Gábor a két kultúra összefüggéseinek feltárása érdekében korábban már több német és angol nyelvű tanulmánykötettel megvalósított. Miként bevezető ajánlásában Peter Heßelmann, a münsteri Grimmelshausen Társaság elnöke megfogalmazta, a kötet tükrözi, hogy Magyarország mindig multietnikus és multikonfesszionális or-

szág volt, amely nyitottnak mutatkozott a különböző külföldi hatások befogadására. Ezt a tendenciát igazolják a tanulmánykötet dolgozatai is, különlegességük pedig abban rejlik, hogy az átfogó témákon túl olyan filológiai rétegeket tárnak föl, amelyek a két kultúra kutatásának sok évtizedes történetében elkerülte a tudós kutatók figyelmét.

A kötet 17 tanulmányából hat közlemény most először jelenik meg német nyelven, az eredetileg németül publikált tanulmányok nagy része ismeretlen magyarul, kettő pedig itt lát először nyomdafestéket. Az öt fejezetbe szerkesztett dolgozatok tematikus összekapcsolódást mutatnak, az egyes fejezeteken belül pedig a tartalmi időrend a rendezői elv. A tanulmányok egy része előadás-ként olyan konferenciákon hangzott el, amelyeket részben az MTA BTK Irodalomtudományi Intézete és a münsteri Grimmshausen Gesellschaft rendezett, magyar részről többnyire Tüskés Gábor irányításával, ezek az előadások a nyomtatott változatban természetesen már alkalmazkodtak a publikációs követelményekhez, éppúgy miként a magyarul megjelent dolgozatok is a német megjelenés érdekében átdolgozásra kerültek.

A *Német–magyar irodalmi kapcsolatok* című fejezet nagyrészt egy szerzőhöz vagy motívumhoz kötött tanulmányai a húszéves kutatás bevezető összefoglalását is tartalmazzák, a kora újkor irodalomtörténetének magyar és német párhuzamait, összekapcsolódását világítják meg. A *Fortunatus in Ungarn* az első eredeti német regény két magyar nyelvű átdolgozását ismerteti meg az olvasóval, a verses formában megjelent *Az Fortunatusrol valo szép historia, énece szerént szerevze* (1577–1583) című nyomtat-

ványt és *Az Fortunatusrol iratott igen szép nyájjas beszédü könyvetske...* (1651) című prózai munkát. Noha a német nyelvű bibliográfiai szakirodalom tud a magyar Fortunatus-kiadásokról, nem átdolgozásként, hanem fordításként regisztrálja őket, és a közreadott adatok is több tévedést tartalmaznak. Tüskés Gábor a filológiai korrekción túl részletesen elemzi a magyarul megjelent feldolgozások eredetiségét, fejlődéstörténeti háttérrel rajzol föl a magyar verses elbeszélés és a regénykezdetének kialakulásához. A szakirodalom elavult feltevéseit tisztázva, a fordítás és átdolgozás technikai és tartalmi finomságait részletezve Tüskés még kitér arra is, hogy miként alakult a két szöveg további kiadástörténete, illetve hogyan épült be a motívum a magyar irodalomba a 16. század közepétől kezdve egészen a romantika koráig.

A német barokk egyik legizgalmasabb regénye, amely egyértelműen a magyar történelemhez kötődik, Daniel Speer *Der Ungarische oder Dacianische Simplificissimus* (1683) című műve. 2003-ban Tüskés Gábor ennek a regénynek kapcsán rendezett konferenciát magyar, német és olasz résztvevőkkel, a Német Nagykövetség támogatásával. A tanácskozást Tüskés Gábor moderálta, előadást is tartott, és nagyon tartalmas bevezetőt mondott a regényhez köthető legendás magyar film, *A trombitás* levetítése alkalmából. Jelen kötetben közreadott és első ízben megjelent tanulmánya szintetizálja a regényről, annak szerzőjéről, a motívum tovább éléséről szóló tudnivalókat, beleértve a későbbi magyar regényes feldolgozásokat éppúgy, mint a filmes adaptációkat.

Knapp Éva *Martin Cochem Gertrudensbuch in ungarischer Sprache* (1681) című tanulmányában egy eddig feldolgozatlan

imádságoskönyvvel foglalkozik, összefoglalva az imádságoskönyvekre vonatkozó szakirodalmat, rámutatva az eddig hiányzó, a műfaj nemzetközi kontextusban való értelmezésére. Az imádság műfaj elméletének történeti háttérét, az ismeretlen példányfeltárásokat és a fordítás elemzését egyaránt új megfigyelésekkel gazdagító dolgozat még lábjegyzetében is figyelemfelkeltő újdonságot tartalmaz. A tanulmány 10. jegyzetéből tudható meg, hogy Knapp Éva összeállította *A magyarországi nyomtatott imádságoskönyvek jegyzékét az 1701–1920 közötti időszakból*, amely jelenlegi kéziratos formájában is 5673 tételt regisztrál.

Tüskés Gábor tanulmánya (*Deutsch-ungarische Kontakte auf dem Gebiet der Historia litteraria im 18. Jahrhundert*) arra a Tarnai Andor-tanulmányra épül, amelyet szerzője már 1962-ben publikált és amelyben felhívta a figyelmet arra, hogy a magyar–német kapcsolatok tanulmányozásához elengedhetetlen a közép-európai kultúrák összehasonlító elemzése. Tüskés a német recepcióval rendelkező Burius család, Czvittinger Dávid, Rotarides Mihály és Schmeizel Márton tevékenységét elemezve ad példát a magyar–német irodalomtörténeti feldolgozások összefüggéseire.

A tanulmánykötet második tematikus egysége a neolatin irodalom területről mutat be eddig kellően nem értékelt forrásokat. A magyar retorikatörténetre gyakorolt külföldi hatások egy példáját elemzi Knapp Éva a *Matthaeus Tympius in Ungarn. Ansätze zur Rezeptionsgeschichte der Werke mit einem Rhetorikbezug* című dolgozatában. A teológus, egyházi szónok, retorikatanár (1566–1616) nevéhez mintegy nyolcvan latin illetve német nyelvű retorikai mű kötődik, nevét azon-

ban csupán két magyar kutató, Imre Mihály és Kecskeméti Gábor említette meg, de viszonylag elhanyagoltnak tűnik a német szakirodalom számára is. Életművének monografikus feldolgozása még nem történt meg, de Knapp Éva támaszkodhatott néhány adatokban gazdag retorikatörténeti tanulmányra. Műveinek kiadása a magyarországi nyomdák érdeklődését nem keltették fel, ami annál is érdekesebb, mert hatása a magyarországi könyvjegyzékek áttanulmányozása szerint nem volt elhanyagolható. Knapp Éva ezeket a forrásokat csoportosítva és értékelve – tulajdonosok, iskolák, possessorok után nyomozva – állapította meg, hogy Tympius olvasott és a tanításban gyakorta felhasznált szerző volt egészen a 18. század végéig. A vizsgálat másik eredménye, hogy Tympius történeti művei Magyarország iránti élénk érdeklődésről tanúskodnak, és ezt még a teljes életmű magyar szempontú feldolgozásának is meg kell erősíteni.

A Brieftheorien im ungarischen Jesuitenunterricht című Knapp-tanulmány a levéllel foglalkozó gazdag magyar szakirodalomból leginkább Bán Imre tanulmányát találta inspirálóknak, az ő nyomdokain (is) haladva vizsgálta meg Knapp Éva a jezsuita iskolákban tanított levélírás-elméletet és -gyakorlatot. A magyarországi jezsuiták gyakorlatának is kiindulópontja a humanista levélírás-gyakorlat volt, különös tekintettel Jean Voel 1571-ben megalapozott levélírás-módszertanára, amelyhez a 17. században társult Justus Lipsius népszerű metódusa is. Ezek a hatások hozták létre a 18. századra a levélműfaj szétválását a köznapi (*naturalis*) és az irodalmi (*artificialis*) levélre, amelyek készítésének szabályrendszerét kompendiumok sorával tettek könnyen elsajátíthatóvá.

A jezsuita iskolai színjátszással foglalkozik Knapp Éva *Identische Geschichtsstoffe auf der deutschen und ungarischen Jesuitenbühne* című tanulmánya. A rendkívül gazdag magyar színháztörténeti szakirodalom vázlatos áttekintése után Knapp Éva Varga Imre és Pintér Márta Zsuzsanna *Történelem a színpadon* kötetét figyelembe véve, azokat a jezsuita drámákat dolgozta fel, amelyek a jelzett monográfiából kimaradtak, azaz a magyar vonatkozású darabok külföldön kerültek előadásra. A feldolgozott műveket a szerző történeti szereplők szerint tematikus csoportban elemezte, a hat tárgyalandó csoport témaköre: három Szent Istvánról szóló drámacsoport, egy I. Béláról, egy II. Béla fiai közti viszályról, egy Hunyadi Lászlóról, egy Hunyadi Mátyásról, egy pedig a „magyar–bolgár királynak” nevezett Trebellusról szól. A hasonló témájú magyar és német iskoladrámák összevetéséből Knapp Éva fontos megállapításokat tesz a külföldi nézők számára történő feldolgozás, a jellemvariánsok, a történeti háttér részletezését illetően. A szövegeken alapuló vizsgálat számos olyan korábbi megállapítást helyesbít, ahol csak címlapok, színlapok alapján vontak le a kutatók nem mindig helytálló következtetéseket, például tévesnek bizonyult az a korábbi feltevés, hogy az azonos drámacím mögött ugyanaz a szöveg került előadásra, másrészt az eltérő feldolgozások az iskolában elsajátított nyelvi és történelmi tudás befogadói komplexitásától függött.

A tanulmánykötet harmadik fejezete a tudós szerzőpáros olyan érdeklődési területébe ad bepillantást, amely több önálló kötetben, tematikus feldolgozásban is az olvasó elé kerülhetett. A *Szöveg és kép* című fejezet kutatásait megelőzte számos folyóiratban közölt tanulmány, de a *Popu-*

láris grafika a 17–18. században (Budapest: Balassi, 2004) című kötet is. Knapp Éva Rimay Jánosról szóló tanulmánya (*Virtutes concathenatae. Zum ikonographischen Hintergrund der Tugendgedichte von János Rimay*) a nagyon gazdag Rimay-szakirodalomhoz is tud olyan új megállapításokat tenni, amelyek még a kortárs Rimay-kutatókat (Jankovics József, Ács Pál) is feltételezésük újragondolására készítetik. A szerző lépésről lépésre átvizsgálja tudós elődei megállapításait és jóllehet, a Rimay versét inspiráló „picturára” ő sem tudott ráakadni, de a műfaj ikonográfiai típusát meglehetősen biztonsággal meghatározta, és fontos szempontokat szolgáltatott az esetleges szerencsével kísért további képkutatáshoz.

A szigetvári hős és a költő, hadvezér Zrínyi Miklós tevékenységének együttes tárgyalását tűzte ki célul az a magyar–német konferencia, amelyet Tüskés Gábor és Wilhelm Kühlmann szervezett 2007-ben. Tüskés Gábor egy korábban is kedvelt témáját dolgozta ki a konferenciaelőadás kedvéért, amely *Ikonographie der beiden Nikolaus Zrínyi* címmel a konferenciakötetben is megjelent. Cennerné Wilhelmb Gizella posztumusz kötetére alapozva (*A Zrínyi család ikonográfiája* [Budapest: Balassi, 1997]), a művészettörténészek (Galavics Géza, Buzási Enikő), és az irodalomtörténészek (Klaniczay Tibor, Kovács Sándor Iván) résztanulmányait is figyelembe véve Tüskés – gazdag, bár sajnos csak fekete-fehér képanyaggal illusztrált – részletes elemzéssel bizonyítja, hogy a Zrínyi-család korabeli értékelése direkt kontaktust tételez Európa és a magyar történelem között. A tanulmány azzal a keserű megállapítással zárul, hogy mindennek ellenére a modern Európa-történetekben a két Zrínyi alig említődik meg. Ennek a

méltatlan helyzetnek a megváltoztatására szervezték a fentebb idézett konferenciát is. Jóllehet Tüskés Gábor tanulmányában kitérőt tesz a modern Zrínyi-ábrázolás bemutatására is, itt említjük meg, hogy a konferencia óta jelent meg az a – színes képekkel is illusztrált – részletes feldolgozás, amelyben *Zrínyi Miklós alakja a 20. századi magyarországi festészetben és szobrászatban* címmel Tüskés Anna dolgozta fel a költő Zrínyi ikonográfiáját (*Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*, szerk. BENE Sándor, FODOR Pál, HAUSNER Gábor és PADÁNYI József [Budapest: MTA BTK, 2017], 153–170). A jelen tanulmánykötet két ikonográfiai fejezete is foglalkozik a jezsuitákra jellemző képi ábrázolással, mindkét dolgozat a két szerző közös munkája. A magyar művészettörténet-írásban némileg elhanyagolt területet, a barokk kori freskófestés bemutatását gazdagítja a győri jezsuita kollégium lépcsőháza freskóinak részletes elemzése (*Rhetorisches Konzept und ikonographisches Programm des Freskenzyklus in der Prunkstiege des Raaber Jesuitenkollegs*), a jezsuita szentek és az emblémakönyvek sajátosságával foglalkozik az *Emblematische Viten von Jesuitenheiligen im 17./18. Jahrhundert* című tanulmány.

Tüskés Gábor munkásságára jellemző, hogy gyakran vet föl olyan kérdéseket, amelyek egy-egy terület további kutatásának irányt mutatnak, konferenciákat vagy nemzetközi együttműködést alapoznak meg. Az *Erzählliteratur und Reformation. Schwerpunkte einer interdisziplinären Forschungsdiskussion* című tanulmány részben megelőlegezi a reformációs jubileum egyik fő kutatási témáját, részben összefoglalja az elbeszélés-kutatás eddigi eredményeit és hiányosságait. Az elbeszélés-

kutatás egyik fontos területére konkrét példa elemzésével hívja fel a figyelmet a szerzőpáros közös tanulmánya: *Das erste Mirakelbuch von Mariatal (1661) und seine Wirkungsgeschichte*. A mirakulumos könyvek nemcsak a zarándoklatok szociáltörténetét illetően szolgálnak adalékkal, hanem tartalmi, narratív sokszínűségük okán a koraujkori elbeszélő irodalom egyik kevésbé ismert forrástípusához tartoznak. Az 1648-tól a 19. század közepéig terjedő korszakból Magyarországról több, mint ötven nyomtatott és ugyanannyi kéziratos mirakulumos könyv ismert, amelyek itt megelőlegezett tanulmányozása a műfaj sajátosságának magyar és a külföldi összefüggéseit hivatott feltárni.

A történeti elbeszélés-kutatás feladatai között nem mellőzhető Mikes Kelemen írásainak elemzése, különösen akkor, amikor a Mikes-évforduló konferenciákkal, tanulmánykötetekkel, bibliográfiával segítette a kutatást. A Hopp Lajos nevéhez köthető monumentális kritikai kiadás megjelenése után tévesen gondolta az irodalomtörténész közvélemény, hogy itt már befejezett kutatásról van szó. Tüskés Gábor nemcsak a konferencia, könyvbemutató szervezésével és Hopp Lajos hagyatékának ápolásával, hanem a Mikes-kutatás újragondolásával is irányt szabott a 18. századi irodalomtörténeti új fejezetének. A *Kelemen Mikes (1690–1761). Unbekannte Quellen zu Erzählungen in den Briefen aus der Türkei* című tanulmányában Hopp Lajos kutatásain túllépve újabb elbeszélések közvetlen forrását, illetve szövegváltozatát azonosította. Az újonnan megjelölt források mellett azonban még lényegesebb az a kutatási módszertan, amellyel Tüskés Gábor kijelölte a kutatás további módszereit és lehetőségeit.

A tanulmánykötet utolsó fejezete a kegyesség és az irodalom kapcsolatának megjelenését vizsgálta. A *Marianische Landespatronin in Europa unter besonderer Berücksichtigung Ungarns* a magyarországi Mária-kultusz történeti nyomon követésével és nemzetközi összehasonlításával tárja fel a Patrona Hungariae fogalom változását, hatását a kora középkortól napjainkig. A magyar történelem évszázadokon át öröklődő toposzai (*extra Hungariam non est vita, propugnaculum Christianitatis, fertilitas Hungariae, querela Hungariae*) mellett a Regnum Marianum toposz Szent István korától végigvonul a magyar történelmen, és a magyar identitásképzés egyik fontos motívumává válik, amely a nemzeti érdekek és konfliktusok összeütközésében is fennmarad. A *Jesuitenliteratur und Frömmigkeitspraxis in Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert* című tanulmányában Tüskés Gábor példák sorával bizonyítja, hogy a jezsuiták kegyességi irodalma különböző hatásokat magába olvasztva nem önálló jezsuita kegyességet alakított ki, hanem kultúrák elsajátításával és módosításával elsősorban a kegyességi gyakorlat igényeit elégítette ki. A *Frömmigkeit zwischen Aufklärung und Gegenklärung. Eine personengeschichtliche Untersuchung* című tanulmány Koptik Odó dömölki apát tevékenységével foglalkozik. A magyar szakirodalomban néhány 19. századi összefoglalást (Károlyi Árpád, Pacher Donát) és Szörényi László műelemzését („Mária, a magyar történelem tanúja.

Koptik Odó: Thalleis”, *ItK*, 91–92 [1987–88]: 440–448) leszámítva ez az első áttekintő tanulmány Koptik apát egyháztörténeti és irodalmi munkásságáról. Koptik Odó és a huszárból bencés főapáttá szelídült, de határozott egyéniségnek megmaradt Sajghó Benedek konfliktusai, a dömölki kegytemplom és zarándokhely létrehozása, a Mária-kultusz és a csodatevést máig emlegető néphagyomány és a felvilágosodás kezdeti megnyilvánulásai Koptik Odó példáján keresztül bepillantást engednek a 18. század közepének vallási megújulási mozgalmába. A szerzők nemcsak a dömölki kegytemplom megálmodójának megpróbáltatásokkal teli életét részletezték, hanem műfaji csoportosításban – jórészt kéziratban maradt – irodalmi hagyatékát is. Sajnálatos, hogy a teljességre törekvő feltárás a tanulmány magyar nyelvű megjelenése (Tüskés Gábor – KNAPP Éva, „A barokk és a felvilágosodás között: Koptik Odó [1692–1755]”, *Történelmi Szemle* 1. sz. [1995]: 69–81) óta senkit nem inspirált Koptik Odó ellentmondásos személyisége és helytörténeti szempontból is értékes tevékenysége feltárására.

Knapp Éva és Tüskés Gábor tanulmánykötete a feldolgozott témák mikrofilológiai pontossága, ugyanakkor nagy ívű, tovább gondolásra érdemes témafeltárása jelentős lépést tett a magyar–német irodalmi, néprajzi, vallástörténeti kapcsolatok vizsgálata területén, ajánlatos lenne, ha az általuk évtizedek óta végzett munka fiatalok kutatócsoportjának létrehozásával lendületesen folytatódna.

Németh S. Katalin

Nagyszalontai népballadák és epikus énekek 1912–1919

A Folklore Fellows magyar osztálya nagyszalontai gyűjtőszövetségének hagyatékából összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin (Kolozsvár: Kriza János Társaság, 2018), 474 l.*

Ez a kötet archivális forrásból közzétett néprajzi gyűjtés, azaz voltaképp kettős létmódban létezik: egyrészt a levéltári források fennmaradásának elvei és kiadásának szabályai határozzák meg, másrészt viszont egy régi néprajzi gyűjtés időpillanatát és szövegállapotát teszi megragadhatóvá. Csak azért nem érdemes túlságosan rácsodálkoznunk erre a hibrid jelenségre, mert nem valamiféle újdonságról van szó.

A kiváló marosvásárhelyi folklorista, Olosz Katalin az utóbbi időben folyamatosan tette és teszi közzé az ilyesféle leletmentés eredményeképpen létrejött szövegiadásait, amelyek levéltári vagy adattári kutatásra alapozott néprajzi kiadványok, s már egy külön életmű formátumát is kirajzolják. Ezeknek a munkáknak a sora gyarapodott most egy újabb darabbal. Egy olyan kötetel, amely egy évszázaddal korábbi állapot megismerésére nyújt lehetőséget. Most – szerencsés módon – a 2017-es Arany-évfordulóhoz igazítva tudott Olosz Katalin egy komoly újdonságot, mi több (nem túlzás), szenzációt jelentő munkát közreadni: egy olyan gyűjtés anyagát adta ki, amely persze születését nyilván Arany-nak, pontosabban az Arany-kultusznak is köszönheti, ám jelentősége messze túlmutat ezen. 1912 és 1919 között Nagyszalontán Szendrey Zsigmond középiskolai tanár kezdeményezésére és a helyi állami főgimnázium diákjainak a bevonásával zajlott le ugyanis az a nagyarányú gyűjtőmunka,

amely elsősorban az epikus népköltészet összegyűjtésére irányult, s amelyet teljes egészében mindmáig nem adtak ki.

Ennek a vállalkozásnak a balladagyűjtés kontextusában is különleges helye van. Hiszen – ahogyan ezt a könyvhöz mellékelt bevezető tanulmányban rögzíti is Olosz Katalin – más alföldi településről ilyen arányú epikus népköltészeti anyagot nem próbáltak meg felgyűjteni, s Nagyszalontára sem eshetett volna ilyen kiemelt figyelem, ha nem lett volna a településnek (amely ráadásul nem is falu...) egy olyan nagy szülőtte, mint Arany János. A gyűjtés sorsa is jól mutatja ezt a kimondatlan eredetet, hiszen mindaz, ami végül is megjelent a gyűjtésből a Magyar Népköltési Gyűjteményben (mert egy kötet azért ebből megjelent a sorozat XIV. darabjaként: *Nagyszalontai gyűjtés*, gyűjtötte a Folklore Fellows magyar osztályának nagyszalontai gyűjtő közössége, KODÁLY Zoltán közreműködésével, szerkesztette SZENDREY Zsigmond, kiadja a Kisfaludy Társaság [Budapest: Athenaeum, 1924]), egy olyan szelekció eredményét mutatta, amely Arany balladáinak és költészetének előképét akarta volna visszakeresni a népköltészeti anyagban, tehát csak az archaikumokra volt kíváncsi. Ennek következtében maradt ki a kötetből az új stílusú balladaköltészet szinte teljes anyaga, felemás képet rajzolva Nagyszalonta folklórkincséről. Emiatt egy fontos jellegzetesség rejtve maradt, s elsősorban azért, mert a 20. század eleji Arany-kutatás éppen másra volt kíváncsi: akkor

* A recenzió az OTKA támogatásával (K 108.503) készült (témavezető: Korompay H. János).

ugyanis Arany műveinek lehetséges folklóreredete tűnt nagyon fontosnak, ezt igyekeztek bemutatni az egykori közreadók. Tehát az Aranyra esetleg hatást kifejítő, régi stílusú rétegét keresték a balladának, s nem figyeltek arra, ami inkább a mai nézetből látszik igazán fontosnak, s amit ez a kötet is ékesen bizonyít, hogy ugyanis Nagyszalontán Arany egy eleven és produktív folklórtudásba nőtt bele. Az olyan népballadák, amelyek Aranyra nem lehettek hatással, hiszen keletkezésük a költő halálával nagyjából egyidős (vagy már Arany halála utáni), mint például a cséplőgépbe esett lány balladája (307–309) éppen a folklór alakulásának a folyamatát érzékeltethetik – s ez fontos következtetésekre ad alkalmat a korábbi, Arany gyermekéje időszakára is. Aranyknak ugyanis a folklór világa nem egy idejétmúlt, csak az öregek meséiben élő világ volt, hanem egy élő, folyamatosan alakuló és gazdagodó, recens tapasztalat. Ezért nagyon fontos fejlemény, hogy Olosz Katalin nem egy ilyen – ideologikusan megalapozott – előzetes szűrőn keresztül mutatja most meg nekünk ezt az anyagot, hanem az egykori gyűjtés teljességét felvillantva. Vállalva még azokat az esetlegességeket is, amelyek az akkori gyermekgyűjtők tapasztalatlanságából és az őket irányító Szendrey 19. századi folklórszemléletéből következtek. Még akkor is nagyon komoly újdonság ez, ha érteni lehet, miért is maradt annak idején publikálatlan az anyag. Hiszen nemcsak arról van szó, hogy a régies balladakincsre irányuló figyelem csalódást érezhetett a felgyűjtött anyag egy része miatt, hanem a lejegyzés szakszerűsége is hagyott maga után kívánnivalót. A kísérőtanulmány nagyon alaposan és meggyőző módon mutatja be, hogy a gyűjtést kezdeményező Szendrey

Zsigmond milyen, ekkorra már némileg elavult elvek alapján próbálta meg összeszedni az epikus költészet anyagát Nagyszalontán, hogy diákgyűjtői milyen felkészítetlenül és néha hibásan fogtak hozzá a munkához – s a gyűjtés korrekciójaként Nagyszalontára látogató Kodály egy egészen más gyűjtői koncepció jegyében miképpen szembesült ezekkel a fogyatkozásokkal. Hogy aztán a közte és Szendrey közt kialakuló konfliktus végül is az egész vállalkozást aláaknázza. Persze ebből még így is megszületett Kodály nagyszalontai gyűjtésének az anyaga, amelyet nagyjából másfél évtizede szerencsére kiadtak: *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése*, s. a. r., szerk. SZALAY Olga és RUDASNÉ BAJCSAY Márta, Magyar Népköltési Gyűjtemény. Új folyam, XV (Budapest: Balassi Kiadó – Magyar Néprajzi Társaság, 2001). S most, hogy a maga módszertani felemássága ellenére mégiscsak megjelenhetett Szendreyék gyűjtése is, végre teljesebb lett a kép. Olosz Katalin nagyon jól döntött, amikor a Kodálytól egykor joggal kritizált esetlegességeket is megtartva adta ki a gyűjtött anyagot: hiszen ma már ez így is pótolhatatlan, rég kiveszett folklórkincset jelent.

Az alapos szövegkiadás azt a szövegálapotot akarja visszaadni, amelyet a gyűjtő egykoron rögzített – noha Olosz Katalin felhívja a figyelmet arra, hogy egykoron Kodály kritikájának igaza volt, amikor a gyűjtés pontatlanságait panaszolta. Akár azért, mert a nyelvjárásiasság visszaadásában az amatőr gyűjtők pontatlanok voltak, akár azért, mert nem vették figyelembe a dallamokat, s ezeket nemcsak nem rögzítették, hanem a szöveget is prózai diktálás után jegyezték le. Márpedig ebből komoly ritmikai hibák vagy szövegromlások adódhattak. Mindezt azonban a

sajtó alá rendező nem próbálta meg korrigálni – ez amúgy is reménytelen rekonstrukciós feladat lett volna száz év elteltével. Hiszen már a kortárs Kodálynak sem sikerült ezt a kiigazítást elvégeznie.

A kötethez egy igen részletes és alapos kísérőtanulmány társul, amely számos fontos és kevésbé (vagy pontatlanul) ismert tudománytörténeti körülményt ismertet. Szendrey Zsigmond státuszától kezdve egészen a Folklóre Fellows mozgalom nagygényű, de töredékesen megvalósult terveig, vagy éppen olyan érdekes dilemmákig, minthogy miért törhetett meg a gyűjtés kiadásában (illetve ennek elmaradásában) fontos szerepet játszó, a Magyar Népköltési Gyűjteményt is szerkesztő Sebestyén Gyula szakmai karrierje oly látványosan. A tanulmány egyik legfontosabb elemzési szempontjára pedig már röviden utaltam: a Szendrey-féle gyűjtés kiegészítésére Nagyszalontára kiküldött Kodály Zoltánnak lett volna a feladat az elmaradt dallamgyűjtés pótlása, ám ez nem sikerült. Részben azért, mert ez már módszertanilag is igen kétséges vállalkozás volt (egy felgyűjtött balladaanyaghoz utólag megkeresni a dallamokat), másrészt pedig Szendrey és Kodály eltérő folklórfelfogása, habitusa is szinte lehetetlenné tette az együttműködést. Kodály önálló gyűjtése így egészen más arcát mutatta Nagyszalonta folklórkincsének, mint az ebben a kötetben megjelent anyag.

A kiadás komoly értéke, hogy Olosz Katalin ezúttal is adattári formában azonosítani tudja a gyűjtésben résztvevő diákokat, sőt az adatközlők egy részéről is vannak információi. Ez a gyűjtemény beágyazáshoz nagyon fontos adalék – s Olosz Katalin korábbi szövegkiadásában is hasonló erények figyelhetők meg (mint például a következő kötetében: Szabó Sá-

muel, *Erdélyi néphagyományok 1863–1884*, Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin [Budapest – Marosvásárhely: Európai Folklór Intézet – Mentor Kiadó, 2009]).

A kötetnek Arany János felől nézve is nagyon komoly újdonságai vannak – csak persze egy kicsit máshol, mint ahol a korábbi kutatás kereste. Egy irodalomtörténész a leginkább talán ezekre a tanulságokra figyel. Olosz Katalin jegyzetei majd mindenhol kitérnek az Aranyt érintő kérdésekre is – néhány ponton azonban tán nem fölösleges ezekhez némi kommentárt fűzni, mert az irodalomtörténeti szakirodalom körültekintőbb bevonásával még gazdagabbá lehetett volna tenni ezeket a megjegyzéseket.

A nagyszalontai gyűjtésben benne van *A halott vőlegény* című népballada, amelyet hiedelemballadaként lehet azonosítani, s részben verses, részben prózai átkötésekkel operáló szöveg (115–116). Ez szüzséjét tekintve a *Bor vitéz* egyik fontos előképe – ez a mozzanat például nincs megemlítve a jegyzetekben. A szöveg azért lényeges újdonság, mert az eddigi, a szakirodalomban kimutatott párhuzamok mind irodalmi (sőt, kifejezetten világirodalmi) eredetűek voltak, ám egy helyi népballadai párhuzam érthetővé teszi Arany érzékenységét a téma iránt. Azt a kifinomult, a magyar költészetben előzmény nélküli versformát, az ún. „maláj pantumot”, amelyet ez a ballada alkalmaz, Arany egy világirodalmi minta, Chamisso versei alapján alkalmazza (azaz egy német irodalmi mintát követ), s meg sem próbálja a törmelékes népballada verses formáját követni vagy bármilyen, a magyar folklórból ismert formát imitálni – vagyis kiindulásnak tekinti csupán a

populáris szöveget, s nem megvalósítandó végcélnek. Kritikusabb kommentárt igényelne annak kifejtése, hogy Arany verse vajon valóban besorolható-e az ún. Lenore-típusba, ahová általában be szokták illeszteni (bár ez nem a kötetnek felróható hiány, hiszen ott maga a *Bor vitéz* egyáltalán nincs is megemlítve). A Bürger nevezetes verse nyomán folklorisztikai típusúvá vált *Lenore* ugyanis csak nagy vonalakban rokonítható Arany-versével (bár az e kötetben közölt népballadára pontosabban rávetíthető), s ezeket az eltéréseket érdemes alaposan megfontolni. Hiszen éppen ezáltal lesz megragadható a *Bor vitéz* egyéni, a folklórtól függetlenedő karaktere, s így juthatunk közelebb Arany poétikai felfogásának működéséhez. Erről bővebben egyébként egy újabb tanulmányomban írtam (a kötet ugyan ezt sem regisztrálja, de a párhuzamos készülés miatt ez nem csodálható): SZILÁGYI Márton, „Arany, Chamisso, Bürger (Arany János: *Bor vitéz*)”, in „*Óhajtom a classicus írók tanulmányát*”. *Arany János és az európai irodalom*, szerk. KOROMPAY H. János (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Universitas, 2017), 233–243. Egyébként a népballada felbukkanása éppen azért jelentős újdonság, mert eszerint valószínűsíthető lehet, hogy Arany ismerhette a téma feldolgozásának azt a szűzségét is, amelyet Lenore-változatnak szokás nevezni, tehát Bürger verse mellett ez a hagyomány is rendelkezésére állhatott – s éppen erre reagálva alakított ki egy teljesen egyedi, saját magától sem ismételt balladaszerkezetet.

A *Három árva* című népballadából hét változatot közöl a kötet (101–106). Ez több Arany-vershez is kulcsot jelenthet, pontosabban a Szendrey Júliával kapcsolatba hozható szövegek lélektani hátterét segíthet megvilágítani. Aranynak

a Szendrey Júliával kapcsolatos véleményét részleteiben és árnyalataiban igen nehéz rekonstruálni, ám annyi bizonyosan kijelenthető, hogy őt is a Petőfihez való viszony tükrében ítélte meg a költő: komoly rokonszenvvel fogadta barátja menyasszonyaként és hitveseként, s csalódottan ítélte meg második házasságát, s nem is próbálta meg megérteni az asszony – egyébként a nyilvánosság előtt ki nem fejtett – érveit az újbóli férjhez menettel mellett. Mindazonáltal a Szendrey Júliával való szembefordulásig soha nem jutott el. (A kérdésről bővebben lásd GYIMESI Emese, „Szendrey Júlia és Arany János kapcsolata”, in: „*Ősszel*”: *Arany János és a hagyomány*, szerk. SZILÁGYI Márton [Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2018], 129–152.) Hagyományosan a házasság hírére adott költői reakciónak tekinti az irodalomtörténet (és a szélesebb irodalomértő közönség) *A honvéd özvegye* című verset; ám ennek kapcsán fontos számon tartani, hogy ezt a művet Arany egykorúan sem folyóiratban nem publikálta, sem életében egyetlen kötetébe nem vette föl. Arany teljes életművében még két olyan verses szöveg van, amely kapcsolatba hozható ezzel az élménnyel. Egyrészt az *Árva fiú* című vers (ez már benne volt a *Kisebbségi költemények* 1856-os, első kiadásában is), valamint *Az özvegy ember árvái* című töredék. Olosz Katalin kötetében a *Három árva* címen egyesített hét különböző változat azt valószínűsíti, hogy Nagyszalontán ismert szöveg volt az újabb házasságkötés miatt árván maradt gyermekekről szóló népballada. Ezeknek a szövegeknek az ismeretében jól megragadható Arany szövegalkotási módszerének egyik aspektusa is. *Az özvegy ember árvái* töredéke ugyanis azt mutatja, hogy Arany kísérletet sem tett a népballada formájának imitálására,

inkább a tőle a verses mesefeldolgozásokból ismert részletezőbb, epikus elbeszélés megvalósítására törekedett; az a műve viszont, amely formailag, retorikai felépítésében erős rokonságban látszik lenni ezekkel a szövegekkel, az *Árva fiú*, noha tartalmilag csak lazábban kötődik a népballada szüzséjéhez (ezt a szöveget a recepció szerint senki nem olvasta Szendrey Júlia ellen írott versként, részben talán a folklórelőzmény felismerhetősége miatt sem). Vagyis Arany nem a minél pontosabb imitálást próbálta meg ebben az esetben sem, hanem rögtön elmozdította a készen kapott verses szöveget egy másik művészi szerkezet kialakítása érdekében. Alighanem egyébként egy ilyen, az orális tradícióból ismerős szüzsé sokat segíthetett az erős morális elítélést tartalmazó ballada megfogalmazásában.

A *férjgyilkos asszony* (205–206) címmel közölt szöveget már korábban is ismerni lehetett, Szendrey Zsigmond közölte annak idején: „Sára néném”, *Ethnographia*, 31 (1920): 59–60. Ebben a népballadában egy bizonyos Sára asszony az, aki megpróbálja a végtelen mosás révén tisztára mosni a férje meggyilkolásakor beszenyveződött lepedőt. A ballada szüzséjében nem nehéz felismerni az *Ágnes asszony* előképét. De csak ezt, mert ez esetben is Arany artistikus, s egyáltalán nem imitatív szövegalakítása tűnik a szemünkbe. Sőt, innen nézvést még az Aranyballada címadása is jól mutatja a végig gondolt metaforikus szerkesztést: mert talán az sem véletlen, hogy a Sára név helyett itt Ágnes lett a ballada címszereplője. A név kiválasztása összefüggésben lehet a név etimológiájával, a 'bárány' jelentésű latin *agnus* szóval, amely a címszereplő bűnösségét és áldozatiságát egyszerre képes érzékeltetni (a versről kialakított felfogásomat, amelybe ez a mozzanat kiválóan beleillik, lásd

SZILÁGYI Márton, „Mi vagyok én?” *Arany János költészete* [Budapest: Kalligram Kiadó, 2017], 227–229.)

S hogy visszatérjünk ahhoz, hogy Arany számára egy eleven hagyomány volt adva Szalontán: a 124. számú szöveg, a *Rózsa Sándor; Rózsa Sándor hova lettél* című (233–234) egy folklorizálódott Arany-vers – ezt a sajtó alá rendező nem ismerte fel, ezért ez az összefüggés nem szerepel a jegyzetekben. Pedig a helyzet nagyon érdekes. Ezt a verset Arany ugyanis nem vette fele egy kötetébe sem, viszont 1848-ban megjelent ponyván. Benne volt abban a kiadványban, amelyet Arany terjesztés végett följánlott Szemere Bertalannak: *Szabadság zengő hárfája. A magyar fiatalságnak Arany János*. Debreczenben Telegdy Lajosnál 1849. Ebben a nyomtatványban két vers jelent meg: a [Haj, ne hátra...] és a [Rózsa Sándor, Rózsa Sándor...] kezdetű szövegek. A füzet és a benne közölt versek Arany életében (újraközlés híján) gyakorlatilag kiszorultak az életműből, de egykorú publikálásuknak lehetett jelentősebb hatása; erről lásd SERES István, *Karikással a szabadságért: Rózsa Sándor és betyárserege 1848-ban* (Békéscsaba: Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2012), 168–170. A Szemerének küldött autográf levelet és ennek mellékleteit a legutóbb én közöltem, bár egyes elemei már korábban sem voltak ismeretlenek: SZILÁGYI Márton, „Egy többször elfelejtett (s újrafölfedezett) Aranylevél és vers-mellékletei”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 122 (2018): 205–216. Vagyis ebben az esetben félszázados távlatból a ponyva hatását lehet bizonyítani Nagyszalonta folklórára. S azt is valószínűsíteni lehet, hogy – lokális formában – lehetett hatása annak a népművelői gesztusnak, amelyet Arany ekkor igyekezett megvalósítani: igényes irodalmi szövegekkel hozzájárulni az 1848-as forradalom és az utána következő

szabadságharc propagandájához. Érdemes arra is felfigyelnünk, hogy ami egykorú gesztusként aktuális közlés volt (Rózsa Sándor, egy sajátos, s csak átmeneti „pályafor-dulat” után törvényen kívüliből szabadság-harcossá válik) néhány évtized alatt mint kvázi-betyárvers épült be a folklórbá, hoz-zákapcsolódva az alföldi betyárromantika időközben kiépült műfaji repertoárjához, meg persze Rózsa Sándor időközben kitelje-sedett és legendásított élettörténetéhez. Ez a funkcióváltás még akkor is igen érdekes, ha ennek a versnek az esetében a folklorizáció szövegalkító eljárásai viszonylag kevés nyomot hagytak maguk után. A folya-matot nagyban árnyalja a Fábíán Pistáról szóló prózai elbeszélések közlése, valamint Szendrey Zsigmondnak a nagyszalontai be-tyárballadákra szóló, mindmáig kiadatlan tanulmányának függelékben történő publi-kálása.

S ez a kérdés, valamint Fábíán Pista említése már átvezet a kötet egy igen je-lentős filológiai érdekességéhez is. Olosz Katalin teljes joggal hívja fel a figyelmet annak jelentőségére, hogy Arany 1851-ben „folklórgyűjtőként” is megmutatkozott a nyilvánosságban (349). *Fábján Pista nótája* címen ugyanis közzétett szöveget a Vahot Imre szerkesztette, rövid életű *Remény* című kiadványban (I. kötet, 1851, 6. szám, 334–336). Fábíán István Nagyszalonta helyi nevezetességű betyárja volt, s a verses szö-vegekhez fűzött jegyzetben Arany úgy fo-galmazott, hogy a második szöveget maga Fábíán diktálta le elfogása után egy „város-cselédnek” (értsd: városi alkalmazottnak), „mint ezt közlő bizonyosan tudja”. Olosz Katalin megalapozottan következtet arra, hogy ez alighanem Aranyt magát jelenthe-ti, azaz a „közlő” és a lejegyző „város-cseléd” ugyanaz a személy lehet. A diktálás alap-ján történő lejegyzés, amelyet a kossen-

tár hangsúlyoz, a folklórgyűjtés egyik, a korszakban jelenlévő, de ritkán megragad-ható módszeréhez közelíti Arany gesztusát: hiszen a szöveg elsajátítása és utólagos, emlékezetből történő leírása is a lehetséges lejegyzési módok között szerepelt a 19. szá-zad közepén. A közlés gesztusával Arany éppen a betyárballadákhoz való közvetlen viszonyát tette nyilvánvalóvá – noha ennek életművében gyakorlatilag nem maradt nyoma. Olosz Katalin kiadásának a jelen-tősége abban áll, hogy végre egyszerre és összefüggésében vált olvashatóvá maga a versszöveg és Arany hozzákapcsolt kom-mentárja; ezt ugyanis még a kritikai ki-adás sem végezte el, csak Kodály és Gyulai 1952-es kötetének függelékében szerepelt. Ez a kis forrásközlés kimaradt a kritikai kiadásból, csak egy meglehetősen eldugott helyen lehet rábukkanni Arany jegyzetére (de csak arra), az első levelezéskötet adat-tárában: *Arany János levelezése (1828–1851)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula és SÁNDOR István, *Arany János Összes Művei* 15 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975), 887. Tehát magukat a verseket a kritikai kiadás nem is reprodukálta, pedig ez sem lenne érdektelen. Így aztán a készülő, új kritikai kiadásba mindenképpen fel kellene venni a verses szövegeket is, megítélesem szerint a versek első kötetébe, legalább függelékben.

Persze ez a néhány megjegyzés aligha merítette ki a nagyszalontai balladáskötet gazdag tanulságait. Nem is ez volt a cé-lom. Csupán szerettem volna felhívni a figyelmet egy olyan kiadványra, amely valószínűleg az Arany-emlékévé legérté-kebb eredményei közé tartozik, s amely még nagyon sokáig ad új ötleteket Arany János és a folklórhagyomány közti bonyo-lult viszony megértéséhez.

Szilágyi Márton

Babits Mihály összes versei, 1, 1890–1905

Szerkesztette Somogyi Ágnes és Hafner Zoltán, a bevezető tanulmányt írta Kelevéz Ágnes (Budapest: Argumentum Kiadó – MTA BTK Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2017), 468 l.

Megjelent a Babits Mihály verseit tartalmazó kritikai kiadás első kötete. Alighanem ez a legfontosabb tény, amit elsőként rögzítenünk kell. Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének keretei között működő Babits Kutatócsoport harmincéves kutatómunkája kezd beérni azzal, hogy Babits költői életművének legkorábbi szakaszát az első fennmaradt zsenjétől (*Köszöntő*) az 1905 decemberében keletkezett [*Más nyílt szájjal, száraz foggal...*] kezdetű töredékig tartalmazó első kötettel megindult Babits Mihály verseinek kritikai kiadás-sorozata. Az eltelt három évtizedben a Kutatócsoport tevékenysége – a feldolgozandó anyag jellegéből fakadóan – intézmények közötti összefogás keretében eddig is produkált fontos eredményeket. 1993-ban jelent meg CSÉVE Anna, KELEVÉZ Ágnes, MELCZER Tibor, NEMESKÉRI Erika és PAPP Mária által összeállított kéziratkatalógus négy kötete (*Babits Mihály kéziratjai és levelezése. Katalógus. Klasszikus magyar írók kéziratainak és levelezésének katalógusa* [Budapest: Argumentum Kiadó – PIM, 1993]); a STAUDER Mária és VARGA Katalin által készített bibliográfia 1998-ban látott napvilágot (*Babits Mihály bibliográfia* [Budapest: Argumentum – Magyar Irodalom Háza – MTA Irodalomtudományi Intézet, 1998]), míg legújabban Róna Judit életrajzi kronológiái jelezték: folynak a kritikai kiadás előkészületei. (RÓNA Judit, *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája: 1883–1908* [Budapest: Balassi Kiadó, 2011]; 1909–1914 [Budapest: MTA BTK ITI – Balassi Kiadó,

2013]; 1909–1914 [Budapest: MTA BTK ITI – Balassi Kiadó, 2013].)

A hosszúra nyúlt előkészítő munkát, miként a *Bevezető*ből is kiderül, számtalan előre nem tervezhető nehézség akadályozta. Az első kötet sajtó alá rendezését még Melczer Tibor kezdte el, ő azonban 2001-ben elhunyt, így az 1905-ig keletkezett versek szövegét végül Somogyi Ágnes rendezte sajtó alá, a keletkezéstörténeti jegyzeteket és a magyarázatokat pedig Hafner Zoltán készítette el.

A kritikai kiadás első kötetének 111 verse zömében a Babits-életmű eddig lényegében ismeretlen „zsengeit” tartalmazza. A kritikai kiadás sajtó alá rendezőjét elsődlegesen nem esztétikai szempontok vezérlik, feladata a már kanonizált szerzőhöz hitelesen hozzárendelhető valamennyi alkotás tudományos igényű szöveggondozása és szakszerű magyarázó jegyzetapparátussal történő ellátása. A *Babits Mihály összes versei* 1. kötete tehát másféle olvasási módot kíván meg, mint a népszerű vagy a válogatott szövegkiadások. A versek jelentős része irodalmi szempontból a művek önértékénél fogva igen kevés figyelemre tarthatna igényt, a modern magyar irodalom kibontakozása szempontjából jelentős életmű genezisének azonban eddig ismeretlen tartományát nyitják meg. A *Függelékben* közölt *Kötetben először megjelenő versek listája* 68 tételt tartalmaz, s a megjelenésre vonatkozó jegyzetek tanúsága szerint ennek az anyagnak körülbelül kétharmada itt jelenik meg először nyomtatásban.

RÁBA György Babits költői életművének első periódusát feldolgozó monográfiájának (*Babits Mihály költészete: 1903–1920* [Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1981]) kezdő időpontja 1903, a kritikai kiadás első kötete mintegy félszáz, ez előtt keletkezett verset ad közre. Ebből is kiténik: a kritikai kiadás első kötete figyelemre méltó gyarapodását jelenti az eddig ismert Babits-életműnek, ennek következtében – függetlenül a szövegek esztétikai értékétől – a korai Babits költészetéről szóló jövőbeli tanulmányok és monográfiák számára ezek a versek már megkerülhetetlenek lesznek. S nem is csupán mint életrajzi adatok kerülhetnek be a korai pályaszakasz leírásába. A keletkezéstörténeti jegyzetek részletesen ismertetik az egyes motívumok életművön belüli alakulástörténetét, s azokat a hatástörténeti tényezőket (például Vörösmarty, Arany, Petőfi, Heine, Reviczky, Komjáthy, majd Baudelaire és mások lírája vagy éppen Nietzsche filozófiája), melyek meghatározhatták a korai versek formálódását. Ha a világirodalom klasszikusait fordító, modern költő kanonizált képeink ismeretében olvassuk az *Egy tél Budapesten* című ciklus 15. darabjának következő strófáit, Babits irodalom-felfogásának eddig szinte ismeretlen mélyrétegeire bukkanhatunk: „Jó Petőfi, előveszlek, / Nem beszéltem veled régen, / Pedig aki téged el- / Feled, nagyon feledékeny. // Idegen dal időtöltést / Adhat percre a magyarnak, / De igazán múltatni csak / Egynek tud: a magyar dalnak.”

Babits visszaemlékezéseiből tudjuk továbbá, hogy egyetemista éveit alatt a korszak valamennyi divatos világnézetén átesett, s egy rövid ideig „rajongó szocialista” is volt. Ennek a periódusnak a költői dokumentumai a Melczer Tibor által már 1983-ban ismertetett *Viharjelek* mellett az

Egy könyv című vers is. Az ezekhez hasonló kuriózumokat kereső olvasás bőséggel találhat a maga számára izgalmas darabokat a Babits-zsengék között.

1904 februárja körül keletkezett *A lírikus epilógja* című szonett (a kritikai kiadás belüli sorszáma: 81.), innentől kezdve több ismert és jelentős Babits-verssel találkozhatunk a kötetben, melyek többsége a költő első, 1909-ben megjelent, *Levelek Iris koszorújából* című kötetének anyagát adják majd (*In Horatium, Óda a bűnhöz, Himnusz Irishez, Éjszaka!, Aliscum éjhajú leánya, Strófák a wartburgi dalnokversenyből, Recanati, A világosság udvara, Vérivó leányok, A halál automobilon* és az említett kötetzáró szonett), de Babits későbbi kötetekben is találunk ekkoriban született darabokat, egészen az 1905 márciusára datált *Egy perc, egy pille* című versig, mely majd az 1920-ban kiadott *Nyugtalanság völgyében* kerül kötetbe. A kritikai kiadásban közölt versek utolsó negyede tehát már közvetlenül a születő magyar irodalmi modernség kontextusában olvashatók, annak meghatározó darabjaiként.

A tudományos igényű kritikai szövegkiadás azonban nem elsősorban az életmű teljességének, a korábban kéziratos hagyatékban őrzött alkotások reprezentálásában különbözik a népszerű kiadásoktól, hanem a szöveggondozás minőségében és a szövegeket kísérő kritikai jegyzetapparátus meglétében. *A Babits-versek kritikai kiadásának sorozata elé* címmel Kelevéz Ágnes írt bevezető tanulmányt, mely értékes információkkal szolgál a tudományos szövegkiadás munkálatai mögött zajló kutatói tevékenységről, Babits kéziratos hagyatékának történetéről és jelenlegi állapotáról, különös tekintettel a versek textológiai feldolgozása szempontjából lényeges kéziratgyűtesekről,

mint például az első kötet anyagát is jelentős részben tartalmazó *Angyalos könyv* füzetei vagy a kalandos sorsú Osvát-hagyaték. A kéziratos és a nyomtatott szövegek szisztematikus feldolgozása révén megismerkedhetünk Babits publikálási szokásaival, a versek datálására és kronológiai rendjére vonatkozó alfejezet pedig már kifejezetten a sorozat textológia gyakorlatába vezeti be az olvasót.

A Babits-versek kritikai kiadása a költő műveit és kéziratban maradt töredékeit a keletkezésük legvalószínűbb időrendjében adja közre, tehát nem a költő által összeállított kötetek szerkezetét követi, mint például a Kosztolányi kritikai kiadás. Az első kötet az 1905-ig született verseket tartalmazza, míg a következők (a tervek szerint) ötéves bontásban publikálják az életmű adott periódusban keletkezett költői szövegeket. Babits azok közé a szerzők közé tartozik, akik tudatosan komponálták köteteket, így egy gyűjteményen vagy akár cikluson belül is előfordul, hogy időben egymástól távol keletkezett versek kerülnek egymás mellé, s ez a tény a nagyobb szövegegységeket követő szerkesztésmód alkalmazását indokolná. Kelevéz Ágnes meggyőző argumentációja szerint azonban maga Babits is fontosnak tartotta műveinek keletkezéstörténetével kapcsolatos tények dokumentálását, amikor például Szilasi Vilmosnak és Szabó Lőrincnek vallott ezekről. Az Arany János egy életrajzi szakdolgozó, tervezett egyetemi szakdolgozata számára még egyetemistaként összeállította költőelődje műveinek kronológiáját is, így Babitsnak a keletkezéstörténeti időrend iránti érzékenysége is verseinek kronologikus feldolgozása melletti érvként szolgál. Az *Angyalos könyv* első két füzetének datálásai, a Szilasinak és Szabó Lőrincnek tett vallo-

mások, majd később Török Sophie naptára és visszaemlékezései jelentős segítséget nyújthatnak az egyes művek keletkezési idejének megállapításához, de a vonatkozó források feldolgozása sok esetben korrigálhatja is ezeknek az adatait. Már az első kötet keletkezéstörténeti jegyzetei is több esetben pontosítják az *Angyalos könyv* tágabb időhatárait.

Kelevéz Ágnes külön alfejezetben tárgyalja Babits költői életművét összefoglaló gyűjteményes köteteket. Ez az áttekintés feltárja a versek kiadástörténetének legfontosabb aspektusait, s azokat a textológiai problémákat, melyekkel a kritikai kiadás szerkesztőinek is szembe kell néznie. Kelevéz leírásából kiderül, hogy 1945 és 1993 között nem volt olyan gyűjteményes Babits-kötet, melynek egyes darabjait cenzurális okokból ne csonkították volna meg. Fontos mozzanat továbbá az ismert életmű gyarapodása. A Török Sophie által sajtó alá rendezett és 1945-ben kiadott *Babits Mihály összes művei* tartalmazza a hátrahagyott versek egy jelentős részét, de itt említhetjük a Belia György gondozásában fgyelemre méltó filológiai apparátussal a *Babits Mihály művei* sorozatban megjelent gyűjteményt, mely elsőként közli önálló műként a csak az esszék és novellák részeként megjelent verseket, összegyűjti az 1945 után különböző lapokban közölt költeményeket, emellett pedig a kéziratos hagyatékból is több darabot publikál. A hagyaték feltárásának a kritikai kiadás szempontjából is lényeges munkájához járult hozzá a Melczer Tibor válogatásában és szöveggondozásában megjelent *Aki a kékes égbe néz* című kötet, mely Babits kéziratos hagyatékából mintegy kilencven, addig publikálatlan verset, töredéket adott közre.

Kelevéz Ágnes sokrétű bevezető tanulmányának leglényegesebb pontja a mindössze kétlapnyi terjedelmű *Textológiai elvek* című rész. Láng József személyén keresztül, aki 2016-ban bekövetkezett haláláig évtizedeken keresztül vezette a Babits Kutatócsoportot, Babits verseinek kritikai kiadása szorosan kötődik az *Ady Endre összes versei* kritikai kiadás-sorozathoz, ennek legfontosabb következménye, hogy a kötetek szerkezete és szövegkritikai koncepciója a hagyományos textológiai elveket követi. Mindez azt jelenti, hogy a textológiai és filológiai szempontból legjobb minőségűnek tekintett alapszöveg kiválasztása után a szöveggondozó a szükséges javításokat elvégezve (tollhiba, nyomdahiba korrigálása) létrehozza a főszöveget, mely a kritikai szövegközlés alapja. Abban az esetben, ha a vers nem jelent meg nyomtatásban, vagy a nyomtatott szöveg nem tekinthető hitelesnek, azaz a szerző által javított vagy jóváhagyott szövegváltozatnak, a szöveggondozó az *ultima manus* elvéhez igazodik, azaz az utolsó szerzői kéziratot tekinti alapszövegnek. Nyomtatásban megjelent művek esetében az *ultima editio* elv az irányadó, mely szerint a szerző életében utolsóként megjelent, általa igazolhatóan javított és jóváhagyott utolsó nyomtatott variáns válik alapszöveggé. Az *ultima editio* a Babits életműre vonatkozóan azt jelenti, hogy bár még Babits halála előtt, 1941-ben megjelent válogatott verseinek gyűjteménye az Athenaeum gondozásában, ezt a beteg költő már valószínűleg nem tudta kellő alapossággal javítani, ezért a kötetben korábban publikált költemények kritikai kiadásának alapszövegét jellemzően az 1937-es, szintén az Athenaeumnál kiadott *Összes versek* adja.

A Babits kritikai kiadás tehát textológiai elveiben és gyakorlatában tehát

(jórészt) az Ady versek kritikai kiadását követi, a főszöveget kísérő jegyzetapparátus azonban nem a kötet végére került, hanem közvetlenül az adott verset követi. A Babits Kutatócsoport továbbá lemondott arról, hogy az egyes versek recepciótörténetét feldolgozó összefoglalást készítsen, Hafner Zoltán és Somogyi Ágnes magyarázata szerint: „Babits egyes verseinek és köteteinek is olyan gazdag, napjainkig folyamatosan megújuló visszhangja van, hogy csak részleges áttekintése is szétfeszítené egy-egy kötet kereteit” (50). A versek főszövegét a mű keletkezésének megállapított ideje vagy időintervalluma követi, majd a kézirat jellemzőinek leírását és a megjelenésre vonatkozó adatokat olvashatjuk. A sajtó alá rendező *Szövegkritika* címszó alatt közli a szöveggondozói javításokat, valamint a költő saját javításait, több kéziratossá vagy nyomtatott variánssal rendelkező szöveg esetében pedig táblázatos formában teszi közé az egyes szövegváltozatok főszöveghez képest való eltéréseit. A legterjedelmesebb jegyzet a *Keletkezéstörténet*, majd – amennyiben szükséges – ezt követi a versekben található idegen vagy ma kevésbé érthető kifejezések magyarázata. Ezen túl a *Függelék* tartalmazza a szövegközlés során használt jelek magyarázatát, valamint az *Irodalom- és rövidítésjegyzéket*, a *Mutatókban* megtaláljuk a kötetben közölt versek cím és kezdősor szerinti jegyzékét, a kötetben először megjelenő, valamint az 1903 és 1905 keletkezett és Babits köteteiben később megjelent versek listáját, valamint az 1905 után született, de a kritikai kiadás első kötetében hivatkozott műveknek a mutatóját. A kötetet Babits kéziratairól készült *facsimilék* zárják.

Azok a kritikaikiadás-sorozatok, melyek előkészítő és kiadói munkálatai még

a rendszerváltozás előtt, gyakran még az 1950-es és 1960-as években indultak, kevésbé tudnak alkalmazkodni a friss textológiai trendekhez, hiszen a sorozat korábbi köteteinek szövegkiadói gyakorlata a később szerkesztett kötetek sajtó alá rendezőinek kezét is köti. Ezért az újabb textológiai elméletek alkalmazására azoknál nyílik lehetőség, melyek sajtó alá rendezése a 1990-es években vagy azt követően indultak, mint például a Kerényi Ferenc által kiadott *Az ember tragédiája* vagy a Kosztolányi-regények kritikai kiadása. A másik lehetőség, amikor a nyomtatott kiadás megjelenése után az új szövegelméletek recepcióját végrehajtva az elektronikus szövegkiadás is elkészült, mint például a Csokonai Vitéz Mihály- és Kazinczy Ferenc-összkiadások esetében, vö. CSOKONAI VITÉZ Mihály Összes művei, szerk. DEBRECZENI Attila, főmts. TÓTH Barna (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009–; http://deba.unideb.hu/deba/csokonai_muvei/); KAZINCZY Ferenc Összes művei, szerk. DEBRECZENI Attila, vezető mts. BODROGI Ferenc Máté és ORBÁN László (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009–; http://deba.unideb.hu/deba/kazinczy_muvei/).

A Babits kritikai kiadás tehát abba csoportba tartozhatna, mely már nyomtatott formában is teoretikus szempontból frissítette a hazai kritikai kiadások hátterét, ám textológiai eljárásaiban a hagyományos gyakorlatot követi. Találgathatnánk ennek okait (a hosszúra nyúlt előmunkálatok, Láng József az Ady-filológia és a hagyományos textológia megbecsült képviselője volt stb.), viszont semmi esetre sem kompetenciahiányról vagy az új irányzatokkal szembeni elméleti immunitásról van szó, hiszen a például a bevezető tanulmányt író Kelevéz Ágnes Ba-

bits *Angyalos könyvének* füzetait már két évtizeddel ezelőtt a genetikus szövegkritika módszereivel vizsgálta, és ennek eredményeként tett javaslatot a művek korábbi kronológiai rendjének újragondolására, vö. *A keletkező szöveg esztétikája: Genetikai közelítés Babits költészetéhez* (Budapest: Argumentum Kiadó, 1998). Eredményei a jelen kritikai kiadás első kötetének összeállításakor is termékenyen hasznosultak. Másrészt a hazai nyomtatott kritikai kiadások gyakorlata is azt mutatja, hogy azoknál a vállalkozásoknál, melyek – jellemzően – Hans Walter Gabler *Ulyssesének* szinoptikus kiadói gyakorlatát követik (például Kerényi *Tragédia*-kiadása), az elméleti innovációnak a kiadói és olvasói elvárások szabnak határt. Más szóval: egy genetikus jegyzetapparátussal ellátott szöveg, mely a hozzáértő kutató számára a mű genezisére vonatkozóan értékes információkat tud közölni, az átlag olvasó számára gyakorlatilag olvashatatlanná teszik a szöveget, s így a szakmainál szélesebb közönség érdeklődésére számot tartó kiadó szemében egy tisztán genetikus kiadás nem kínálkozik jó üzletnek. Harmadrészt: az MTA Textológiai Munkabizottsága a tudományos szövegkiadásra vonatkozó, jelenleg érvényes *Alapelvek* (<http://textologia.iti.mta.hu/alapelvek.pdf>) kidolgozása után sem függeszti fel a PÉTER László által összeállított textológiai szabályzatot („Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata”, in *Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil [Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2003], 114–131), hanem – megváltoztatva annak státuszát – mint ajánlást tartja meg. A Babits kritikai kiadás tehát mindezeket figyelembe véve megfelel a hazai tudományos szövegkiadás gyakorlatának. Noha a versek-

nek a keletkezés időrendjét követő közlése ebben a formájában is dokumentálja az adott költői életmű korai szakaszának *genezisét*, az új szövegelméleti belátások érvényesítése majd a Babits-korpusz digitális filológiai feldolgozásától várható, mely (ahogy ezt a bevezető tanulmány előlegzi) a tudományos szövegkiadások, bibliográfiák és kutatási adatbázisok online tudástárán, a Petőfi Irodalmi Múzeum és az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet közös szolgáltatásaként működött *Digiphil* projekten belül lesz elérhető.

„Itt a jelesség maga a korrektség, a hibátlanság, sokszor szinte negatív valami, szerény munka ez, mely nem nyit teret a dicséretre, s csupán hibáiban ad fogózkodást a szónak. Ilyennemű munka úgy legjobb talán mint az asszony, ha legkevesebbet lehet beszélni róla.” Ezeket a sorokat Babits írta le a filológiai tevékenységről („Könyvről könyvre: Balassa: Ami még kimaradt”, *Nyugat* 14, 8–9. sz. [1924]: 591–606, itt: 605). Ha ennek szellemében nézzük a Babits-versek kritikai kiadását, akkor röviden összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a sajtó alá rendező pontos munkát végzett, a szövegkritikai jegyzetek – amennyiben az anyag megkívánta – részletesen dokumentálják az egyes variánsok közötti szövegeltéréseket, a szöveggondozó emendációit és a szerző kéziratán végrehajtott javításait. A keletkezéstörténet a rendelkezésre álló adatok révén igyekszik minél pontosabban leírni a művek születésének vélhető körülményeit, és indokolni a datálást, emellett kitér azokra a költői és szellemi hatásokra, melyek az egyes versek keletkezését befolyásolhatták.

Ha mégis kritikai észrevételt teszünk, akkor az nem elsősorban a sajtó alá rendező és a jegyzeteket összeállító filológus munkáját minősíti, hanem inkább a ha-

gyományos textológiai tevékenységből fakadó problémákra világít rá. A jegyzet-apparátus szerkezetén túl a Babits kritikai kiadás eltér az Ady-kiadástól abban, hogy a Babits-szövegek sajtó alá rendezői nem írják át mai helyesírás szerint a verseket, hanem megtartják az eredeti nyelvi-ortográfiai sajátosságokat. Kelevéz Ágnes tanulmánya beszámol arról, hogy – az eredeti szöveghez ragaszkodó – Babits hogyan dolgozta át verseit az újabb kiadások során. Az 1928-as összegyűjtött, *Versek* című kötetnél visszatér az *Angyalos könyv* írásmódjához, az 1937-es gyűjteményében pedig egyes versek esetében a korai variánst adja ki újra. Ez tulajdonképpen kellő indokot szolgáltat a korabeli helyesírástól is eltérő és Babits-ra jellemző írásmód rögzítésére, s bár az „archaizálás” elsősorban a magánhangzók időtartamának jelölésére vonatkozik, a kéziratban maradt korai versek esetében a mássalhangzók hosszúságának a jelölésében is megőrzi az eredeti változatot. A legszembevetőbb az 1904. február–márciusban keletkezett *Rosz a szemem. Közelre nem jól lát ő*, melynek címében és kezdő soraiban háromszor szerepel a rossz melléknév rövid mássalhangzós formában, a mai olvasó számára szokatlan, de a textológiai eljárás következetesége szempontjából helyes alakváltozat. A költőre jellemző egyéni írássajátosság megőrzésében a szerkesztők végső soron a Péter László-féle szabályzatot követték, mint ahogy abban is, hogy a korai kéziratokra jellemző *c* hangértékű *cz*-t minden esetben *c*-re módosították. Kérdés azonban számomra, hogy ezt a mai szempontból régies írásmódot nem lehetett volna a szerző írásgyakorlatára jellemző, korfestő erejű jelenségnek felfogni, s kritikai kiadás szövegében is rögzíteni?

A szövegek sajtó alá rendezését akkor tudjuk ellenőrizni, ha kezünkben van a főszöveg kialakításának alapját jelentő kézirat vagy nyomtatott variáns. Utóbbi az új Babits-kiadásban szereplő versek jelentős részénél az 1937-ben kiadott gyűjteményes kötet, melynek pdf-másolata a Magyar Elektronikus Könyvtárban is megtalálható (BABITS Mihály Összes versei, 1902–1937 [Budapest: Athenaeum, 1937]; <http://mek.oszk.hu/07200/07278/07278.pdf>). Más a helyzet akkor, amikor az alapszöveg még publikálatlan kézirat, mely jelenleg kizárólag valamelyik archívumban érhető el. Ebben az esetben a kritikai kiadás olvasója (vagy recenzense) kénytelen ellenőrzés nélkül hitelt adni a sajtó alá rendezőnek, olyan esetekben is, ha gyanú ébred benne egy-egy átírás pontosságával kapcsolatban. Ilyen például az 1901-es datálású *Játékok* című ciklus 13–15. sorai, melyekben a következőt olvashatjuk: „Sss te a / Gyűrűdet / Tova kicsi szálon:” Itt a sorkezdő tripla 's' kelthet gyanút, ha azonban mégis lehetőségünk van ellenőrizni az *Angyalos könyv* vonatkozó fólióját (OSZK Fond III/2356. 4.), akkor persze láthatjuk, a kezdősor átírása helyes.

Hasonló problémákat vett fel a különböző versvariánsok eltéréseit szemléltető táblázat. Ebben az esetben azonban nem elsősorban a szerkesztői munka kontrolljáról van szó, hanem arról, hogy ez a táblázatos szemléltetés mennyiben képes bemutatni a szövegvariációkat, s ezáltal a szöveg alakulástörténetét, például akkor amikor egy műnek – mint *A halál automobilon* című versnek – a két autográf kézírata mellett hat nyomtatott variánsa is van. A hagyományos textológia elveket követő kritikai kiadás korlátairól van ez esetben is szó, melyen majd remélhetőleg a versek digitális textológiai feldolgozása

és elektronikus kiadása fog túllépni, amikor is osztott képernyőn egyszerre válnak megjeleníthetővé a különböző metaadatolt szövegváltozatok.

A keletkezéstörténeti jegyzetek alapfeladata, hogy a művek születésének körülményeit feltárja, s ez alatt hagyományosan a keletkezés életrajzi összefüggéseinek számbavételét értjük. Mindezt maradéktalanul és hitelesen elvégezni akkor sem könnyű feladat, ha egyébként az adott költői életszakasz rekonstruálására vonatkozóan bőséges anyag áll rendelkezésünkre, a korai pályaszakaszra vonatkozóan pedig mindez még nagyobb kihívást jelent. A Babits kritikai kiadás keletkezéstörténeti jegyzetírója tehát kényszerhelyzetben van, amikor rekonstruálnia kell nemcsak a művek születésének körülményeit, hanem például egy korai szerelmes versben konkretizálnia kell, ki is a szeretett személy, akiről vagy akizhez a vers szól. Hafner Zoltán ezekben az esetekben körültekintően veszi számba a rendelkezésre álló dokumentumok alapján a szóba jöhető személyeket, kategorikus kijelentések helyett a valószínűség megállapítására törekszik. A *Reggeli séta* esetében viszont olyan életrajzi töredékekből igyekszik levezeti a versben megjelenített tejes legény figuráját, amelyek igencsak kérdésessé teszik az eljárás relevanciáját. A tejes legény alakjával kapcsolatban (aki – ahogy a versből megtudhatjuk – leszólja a pesti egyetemista fiúkat, hajdan a Pilvaxba járt, a fia pedig a kolozsvári egyetemen tanult) már Belia György is azt feltételezi, hogy azt Babits két közeli rokonáról, Ujfalusy Imréről vagy Kelemen Mihályról mintázhatta. A vers jegyzete lényegében ezekhez szolgáltat további életrajzi adatokat, az azonban nem derül ki, hogy az említett nagybácsik végül hogyan alakulnak át pesti tejesemberré. Lehetséges, hogy ezút-

tal helyesebb lett volna megmaradni annál a számomra valószínűbb feltételezésnél, hogy a vers életrajzi háttere egy reggeli találkozás a valamikori fővárosi tejes legénnyel.

Ezek a kritikai észrevételek jórészt tehát a választott metodika következményei, melyekkel a kritikai kiadás későbbi

köteteinek is szembe kell majd nézniük. Lényegesebb azonban azt kiemelni, hogy a 2017-ben kiadott első kötettel megindult Babits verseinek kritikaikiadás-sorozata, mely remélhetőleg a jövőben új köteteivel termékeny módon gazdagítja a Babits-filológiát és általában a hazai textológia gyakorlatát.

Szénási Zoltán